

Ortodox marxizmus vagy nyugati marxizmus?

Lukács-recepció
a negyvenes–ötvenes évek Franciaországában

Lukács György franciaországi recepciójának sokáig volt az egyik fő akadálya, hogy Janus-arcú, ambivalens kép alakult ki róla. Lukácsot ugyanis a franciák egyszerre tartották olyan sztálinista ideológusnak, aki a kulturális mezőben a marxista ortodoxia megtestesítője, másrészt olyan elátkozott, felforgató gondolkodónak, aki, épp ellenkezőleg, az antisztálinista heterodox marxizmus reményét adó képviselője. Míg egyesek *Az ész trónfosztása* szerzőjét, illetve a Szovjetunióbeli száműzetés éveiben általa kidolgozott marxista esztétika úttörőjét látták benne, mások kizárólag a puszkaporszagú *Történelem és osztálytudat*, ha nem premarxista írásai iránt érdeklődtek. Az 1960-as, 1970-es évek Franciaországában tehát, amikor a filozófus művei mind nagyobb számban jelentek meg, a francia intellektuális mezőben kettős Lukács-recepciónak lehetünk tanúi. Ami – a politikai életben meg a könyvkiadásban – ezt az egymással párhuzamos kettős Lukács-recepciót illeti, minden úgy történik, mintha az egyik oldal is meg a másik is csak azon az áron tudta volna megőrizni koherenciáját, ha figyelmen kívül hagyja Lukács életművének másik dimenzióját.

Ebből a szempontból egyáltalán nem érdektelen felidézni az 1940-es, 1950-es éveket, annál is inkább, mivel ebben az időszakban alakulnak ki Franciaországban Lukács kettős recepciójának keretei és előfeltételei – mégpedig egy sor olyan epizódból, amelyben elméleti, politikai és történelmi törekvések keresztezik egymást. Áttekintésünket közvetlenül a háború után a *nyugati kommunizmus* eszmeköréhez kapcsolódó reményekkel kezdjük; ez az eszmekör, amelynek a *Történelem és osztálytudat* az alapja, a marxi életműben rejlő forradalmi ígéret megvalósítását tűzte ki célul maga elé. Csakhogy a kezdődő

hidegháború, valamint – 1948 és 1949 között – Lukácsnak a francia értelmiségi mezőben való közvetlen felfedezése olyan ortodox kommunista értelmiségi képét építi fel, aki jöttányit sem távolodik el a párt irányvonalától. Igaz, hogy 1949 elején a magyarországi „Lukács-vita” a korábbinál élesebb fényben mutatja meg a Lukács helyzetének bonyolultságát. Mindez egyben arra is magyarázat, hogy ettől fogva a francia értelmiségnek miért olyan nehéz meghatározni, hogyan is viszonyuljon a magyar filozófushoz, aki az 1950-es évek elejére teljesen eltűnik a francia szellemi életből. Lukács csak 1955-ben jelenik meg újra, vagyis abban az időben, amikor a kommunista értelmiség meg a heterodox marxisták közt kitör a harc a kisajátításáért. Ez a küzdelem vetette meg az alapjait annak a kettős Lukács-recepciónak, amely az 1960-as években fog kiteljesedni.

A Történelem és osztálytudat mint a „nyugati kommunizmus” titkos „bibliája”: a francia Lukács-recepció 1948 előtt

Jöllehet Lukácsot a felszabaduláskor¹ még nem nagyon ismerik a francia értelmiségi mezőben, a filozófus már ekkor felkelti néhány fiatal kommunista érdeklődését, akik (miként Pierre Hervé, Pierre Courtade, Jean Toussaint Desanti, Edgar Morin, Szekeres György és mások) igen közel állnak Merleau-Pontyhoz; ez utóbbi központi alakja a francia Lukács-recepció első időszakának. Ezekben a fiatalokban, akik közül többen az 1930-as évek Párizsában végeztek filozófiai tanulmányokat, a fasizmus elleni harc, a népfront és az ellenállás élményének hatására érlelődött meg lassan az elhatározás, hogy belépnek a kommunista pártba. Ezek a harcok töltötték meg konkrét tartalommal a *nyugati kommunizmus* reményét; ez a nyugati kommunizmus – mind elméleti, mind gyakorlati szinten – valamiféle folytatása lehetne az eredeti marxizmus humanista és forradalmi lendületének, és a nyugat-európai országokban széles demokratikus népmozgalomra támaszkodva valósíthatná meg a kommunista forradalmat. Ezek a (részben az *Action* nevezetű hetilap körül csoportosuló) kommunista értelmiségiek a felszabadulás után az egzisztencializmus hatása alá kerülő fiatal értelmiségi nemzedéket is igyekeznek megnyerni a marxizmusnak, mégpedig úgy, hogy a még hegelianus fiatal Marx írásaiból meg az 1917-es forradalom tapasztalatából építkező eleven marxizmust kínálnak nekik, olyan marxizmust, amelynek Lukács György *Történelem és osztálytudat* című műve a lehető legteljesebb kifejtése.

Ezek a fiatalok részben Bernard Groethuysennek,² részben Szekeres Györgynek³ köszönhetően fedezik fel a magyar filozófust. Lukács az ő szemükben, legegyszerűbben is, a kommunista értelmiségi modellje, olyan értelmiségié, akinek van közvetlen tapasztalata a forradalomról, mivel már tevékenyen részt vett egy forradalomban (közoktatásügyi népbiztos volt a Tanácsköztársaság idején), és a Szovjetunióban éveket töltött száműzetésben. De Lukács az ő szemükben elméletileg is vonzó. Nem csoda, hogy ami kevés példányuk van a *Gesichte und Klassenbewusstsein* című könyvéből, „azt rongyosra olvassák”,⁴ pedig nagyon is tisztában vannak vele, hogy a szerző időközben eltávolodott könyvétől; ők azonban – Merleau-Ponty későbbi megfogalmazásával élve – „olyan erőteljes és bizakodó esszét” látnak benne, amelyben „újra életre kel a forradalom meg a marxizmus ifjonti lelkesedése”.⁵ Lukács György az ő szemükben – a szovjet marxizmus szcientista determinizmusának ellenében – a *nyugati marxizmus* képviselője, azé a marxizmusé, amely döntő jelentőséget tulajdonít a *praxisnak* meg a szubjektív tényezőnek a történelem megvalósításában, és amely úgy próbálja meghaladni a „polgári gondolkodás antinómiáit”, hogy dialektikusan igyekszik összeegyeztetni objektívét a szubjektívvel, a totalitást az egyénnel. Ez a marxizmus ezzel tulajdonít különleges jelentőséget a történelmi folyamatok felépítménybeli kifejeződésének (eldologiasodás, a tudományok objektívációja stb.). Így lehetett a *Történelem és osztálytudat* – ahogyan Merleau-Ponty mondja a *Les Aventures de la dialectique* című könyvében – „az úgynevezett nyugati kommunizmus bibliája”.⁶ Merleau-Ponty, aki akkor már politikai főszerkesztője a *Les Temps Modernes* című folyóiratnak, igen közel állt ezekhez a fiatalokhoz, amiért is Lukács György megkerülhetetlen közvetítője a magyar filozófus recepciójának első időszakában. Jóllehet Merleau-Ponty sohasem lépett be a kommunista pártba, arra törekszik – mind a fiatalokkal való vitáiban, mind a *Les Temps Modernes* szerkesztésével kapcsolatos munkájában, de az általa publikált cikkekben is –, hogy „a francia kommunista párton belül” minden tőle telhetőt megtegyen „a »nyugati kommunizmus« tendenciáinak erősítése érdekében”.⁷ Ebben a perspektívában, 1946. május 24-én, hosszú levelet ír Lukács Györgynek, amelyben hangsúlyozza, milyen „fontos volna a francia marxistáknak, ha megismerkedhetnének a munkásságával”. Így ugyanis a francia marxisták „a valódi marxista módszerrel” tudnák ellensúlyozni azt a tényt, hogy „Franciaországban (a »francia szellem« mechanisztikus hagyományainak megfelelően) eleve rossz szemmel néznek minden dialektikus gondolatra”. Ennek a

kapcsolatfelvételnek Merleau-Ponty szemében fontos elméleti tétje is van, nevezetesen az, hogy a francia filozófus szeretné meghaladni a tudat nézőpontját privilegizáló „belső” perspektíva meg a „külső” perspektívát privilegizáló objektíváló marxizmus ellentétét.⁸ Mintegy újra kifejtve az *Érzékelés fenomenológiája* című könyvének⁹ „Jegyzet a dialektikus materializmusról” című fejezetének főbb pontjait, valamint a „Marxizmus és filozófia” című cikkének¹⁰ elemzéseit, arról is útbaigazítást ad Lukácsnak, hogyan is lehetne valamiféle szintézisben egyesíteni a marxizmust az egzisztencializmussal, és milyen fontosnak tartja ebből a szempontból a magyar filozófus munkásságát. Innen nézve még jellemezni is lehetne Merleau-Ponty „lukácsista” marxizmusát. Ez a Lukács-hoz való elméleti közeledés, néhány hónappal később, az 1946. szeptember 2-a és 15-e között megtartott „Genfi nemzetközi találkozón” is megfigyelhető, amikor Merleau-Ponty többször is szót kért a Lukács és Jaspers közti híres vitában. A francia gondolkodó közel érzi magához Lukács álláspontját, aki nagy benyomást tett rá.¹¹ Miközben kiemeli Lenin stratégiai koncepciójának egzisztencialista jellegét¹² (aki olyan fogalmakat használ, mint horizont, perspektíva, szituáció stb.), a következőképpen vonja meg a vita mérlegét: a belső és a külső perspektíva közti antinómián csakis az egzisztencializmus meg a marxizmus közti konstruktív párbeszéddel lehetne túllépni.¹³ Merleau-Ponty ezért tulajdonít különleges jelentőséget Lukács franciaországi népszerűsítésének, és kéri fel a magyar filozófust arra, hogy adjon kéziratot a *Les Temps Modernes* meg a *Cahiers de l'Action* című folyóiratnak. Eközben a Gallimard kiadónál is közbenjár Lukács műveinek kiadása érdekében.

Ezzel egyidejűleg maga Lukács is szeretné eljuttatni műveit a francia olvasókhöz, és arra kéri fel Szekerest, hogy a francia kiadóknál képviselje az érdekeit. Legelőször is a Gallimard kiadónak küld kéziratot, az ottani megjelenésből azonban semmi sem lett – ebben a kudarcban alighanem Groethuysen 1946 szeptemberében bekövetkező halála is közrejátszott. Így 1946 őszén Lukács és Szekeres Nemes-Nágel Lajoshoz¹⁴ fordul (ez utóbbi szintén magyar, akárcsak François Emanuel [Erval],¹⁵ aki fontos közvetítő Szekeres és a francia könyvkiadók között). Nemes-Nágel Lajos nagy lelkesedéssel fogadja az ötletet: meg is egyeznek egy hároméves tervben (*Dreijahrsplan*)¹⁷ meg abban, hogy két művet fognak kiadni évente.¹⁸ A terv szerint kiadásra kerül majd – az *Egzisztencializmus vagy marxizmus?* mellett – *A német irodalom rövid története*, a *Goethe és kora* (a három könyv közreadását 1948-ra és 1949-re tervezték), valamint *A fiatal Hegel*,¹⁹ *A történelmi*

regény, az *Esszék a realizmusról*, az *Orosz realisták*, és fejezetek *Az én trónfosztásából*. Mindenesetre meglepő, hogy az egzisztencializmust bíráló Lukácsot,²⁰ ebben a hidegháború előtti időszakban, egyáltalán nem zavarja, hogy az egzisztencialisták műveit közreadó könyvkiadó fogja megjelentetni a munkáit.²¹ Lukács csak ezután az időszak után, pontosabban csak 1947 végétől veszi fel a kapcsolatot az *Éditions sociales* könyvkiadóval néhány könyvének kiadása céljából.²²

Vagyis, közvetlenül a háború után, egyfajta dialógus lehetősége sejlik fel az egzisztencializmus és Lukács között, nevezetesen Merleau-Ponty, valamint a hozzá közelálló fiatal kommunista értelmiségiek közvetítésével. Ez a viszonylagos nyitás²³ azonban elakad a hidegháború miatt, amely – mind a nyugati értelmiségi mezőben, mind a keletiben – 1948-tól egyre erősebben érezteti hatását. Ettől fogva mindenkinek táborot kell választania, és minden közvetítési kísérlet egyenértékű az árulással. Ezzel a nyugati kommunizmus reménye is szertefoszlik.

Marxizmus kontra egzisztencializmus: Lukács a franciaországi ideológiai harcban (1948–1949)

A felszabadulás idején a kommunisták nem viszonyulnak egyértelműen az egzisztencializmushoz és ennek folyóiratához, a *Les Temps Modernes*-hez: magatartásuk egy darabig még ingadozó. Egyszer viszonylag nyitottak vele szemben, másszor a legvadabb denúnciálástól sem riadnak vissza.²⁴ Mindez annak jele, hogy a párt még nem tudja, milyen irányvonalat dolgozzon ki azzal a filozófiai áramlattal szemben, amely nagyon népszerű a marxizmus meg a kommunizmus iránt is vonzó fiatal értelmiségiek körében. 1948-tól azonban az egzisztencializmus lesz az „ideológiai harcban” a francia és nemzetközi kommunizmus egyik kiváltságos célpontja.²⁵ Hogy miért, annak több oka van. Szerepet játszik ebben az ideológiai pozíciók tisztázásának új stratégiája, ahogyan szerepet játszik az is, hogy (1948 elején a *Rassemblement démocratique révolutionnaire* [RDR] nevezetű rövidéletű párt alapításával) az egzisztencializmus belépett a politikai mezőbe. A nyugati kommunizmusról álmodozó fiatal kommunista értelmiségiek ezek után a párt arra szólítja fel, hogy egyrészt tegyék magukévá az újonnan alapított *La Nouvelle Critique* harcos marxista folyóiratban megtestesülő ideológiai irányvonalat, másrészt arra, hogy következetesen határolódjanak el az egzisztencializmus híveitől.

Ilyen körülmények közt jelenik meg *Egzisztencializmus vagy marxizmus?* címen Lukács²⁶ új művének francia fordítása; a könyv komoly filozófiai segítség a kommunista értelmiségnek az ideológiai harcban.²⁷ Lukács könyvének központi témája ugyanis nem más, mint az a „nagy filozófiai küzdelem”,²⁸ amelyet a szerző szerint a dialektikus materializmus meg az egzisztencializmus vív egymással. Mivel ez utóbbi valójában a „harmadikutas” védekezés legtisztább filozófiai formája, vagyis olyan „ideológia, amely szerint sem a kapitalizmus, sem a szocializmus nem felel meg az emberiség igazi vágyainak”,²⁹ és amely konkrétan a Szovjetunió meg az Egyesült Államok szimmetrikus elutasításában nyilvánul meg. Ez a harmadik út Lukács szerint nem más, mint „a polgári filozófia válságának”³⁰ elmélyülése; pedig ez a polgári filozófia egyszer már megmutatta, hogy nem képes kemény ellenállásra a „fasiszta világnézettel”³¹ szemben. Az egzisztencializmus ugyanis háttal fordít az ember objektív megismerésének (mivel olyan szubjektív idealizmus, amely ellensége a tudomány fejlődésének), emellett a szabadság elvont és individualista teóriájának védelmezője (miközben a társadalmi-történelmi meghatározottságokat ugyanúgy elhallgatja, mint a cselekvés kollektív jellegét), és olyan pesszimizmushoz vezet, amely a cselekvést minden konkrét perspektívától megfosztja. Márpedig Lukács szerint ezek az ismérvek komoly szerepet játszanak abban, hogy az egzisztencializmus „kiváló ideológiai alap a szélsőséges individualizmushoz vonzódó értelmiségnek, amely az innen kapott érvekkel kiválóan meg tudja indokolni, miért is nem akar részt venni a demokrácia építésében és megerősítésében”.³² Ennélfogva a sartré-i filozófiának az az értelmiség köreiben való sikere egyformán magyarázható azzal, hogy „az elvek szélsőséges verbalizmusát furcsamód abszolút morális nihilizmussal házassítja össze”,³³ meg azzal, hogy mindenáron be akarja bizonyítani az egzisztencializmusnak a marxizmussal szembeni fölényét.³⁴ Jóllehet elismeri, hogy „J.-P. Sartre műve se nem fasiszta, se nem pro-fasiszta”, Lukács mégis azt állítja, hogy „nagyon is fennáll a lehetősége annak, hogy – akár akarata ellenére – egy nap az egzisztencializmus legyen a reakció ideológiája”.³⁵

Lukácsnak az egzisztencializmus elleni offenzívája a rákövetkező évben éri el csúcspontját, amikor a Franciaországba utazó magyar filozófust, 1949 januárjában és februárjában, a franciaországi Kravcsenko-per³⁶ és a magyarországi Mindszenty-per miatt különösen feszült légkör fogadja Párizsban. Lukács ekkor – a François Erval által szervezett beszélgetéssorozatban – többször is erőteljes penge-

váltásba bonyolódik Sartre-ral. Az első interjúsorozat (január 13-án a *Ce Soir*-ban meg a *Combat*-ban,³⁷ 15-én pedig a *Droit et Liberté*-ben) Lukács egzisztencializmuskritikájára fókuszál, mégpedig a korábbiánál sokkal élesebb megfogalmazásban: „Mivel kiábrándult, pesszimista képet ad a világról, azt az irracionalizmust készíti elő, amely azonos a náci »filozófusok«, például Rosenberg irracionalizmusával. A magam részéről ezért tartom Sartre befolyását különösen veszélyesnek.”³⁸ Mire Sartre január 20-án a *Combat* hasábjain³⁹ ezt válaszolja Lukácsnak: amit Lukács mond, az csak „filozófiai újságírás”, semmi több, „egyfajta nagyon is vitatható filozófia-szociológia”, és különben is, Lukács egyszerre „kripto-egzisztencialista” és „kripto-marxista”. Február 3-án a *Combat* párhuzamos interjút közöl Lukáccsal és Sartre-ral, mindkettő tudományos lelkiismeretlenséggel vádolja a másikat.⁴⁰ Még ugyanazon a napon Lukács azt fejtegeti a *L’Humanité*-ben, hogy a harmadik utat védelmezni annyi, mint „tisztességtelenül beszélni, és mivel a kapitalizmus és a szocializmus közti konkrét harc a konkrét kapitalizmus meg a Szovjetunió által képviselt konkrét szocializmus között folyik, annyi, mint konkrétan állást foglalni a szocializmus ellen.”⁴¹ A Franciaországban töltött idő mellett, hogy arra is lehetőséget ad Lukácsnak, hogy szorosabb kapcsolatot alakítson ki néhány értelmiségivel meg a kommunista könyvkiadókkal,⁴² abba az ideológiai harcba illeszkedik, amelyet a kommunista értelmiség vív a különböző kulturális mezőkben – ahogyan erről Lukács előadásainak címei, helyszínei és szervezői is tanúskodnak: „Les problèmes de l’esthétique marxiste” [A marxista esztétika problémái] (január 20-án, a Mutualité Házában, és az *Action* című hetilap⁴³ barátainak szervezésében), „Les nouveaux problèmes de la recherche hégélienne” [A Hegel-kutatások új problémái] (január 29-én, a Sorbonne-on, a Francia filozófiai társaság rendezésében), „La Faillite de la culture capitaliste” [A kapitalista kultúra csődje] (február 3-án, a Mutualité Házában, a *Pensée* című folyóirat barátainak rendezésében⁴⁴), „Faust et la Phénoménologie de Hegel” [A Faust és Hegel *Fenomenológiája*] (február 15-én, a Sorbonne-on, a párizsi bölcsészkar rendezésében⁴⁵). A tét: Lukács jóvoltából nagyobb teret adni az esztétikának, amely méltó ellensúlya lehet annak az egzisztencialista esztétikának, amelynek 1947 óta a Sartre által közreadott *Qu’est-ce que la littérature?* [Mi az irodalom?] a reprezentatív műve. Az offenzívát a kommunista sajtó⁴⁶ is teljes válszélességgel támogatja, amely már hirdeti két könyv közeli megjelenését, mindkettőnek a kultúra marxista elemzése a témája.⁴⁷ Lukács azonban a filozófiatörténet terén is meg szeretné

mutatni a marxista elemzés előnyeit, ezért tart előadást Hegelről a Francia Filozófiai Társaságban:⁴⁸ az előadáson, amelynek az is célja, hogy előkészítse a terepet *A fiatal Hegel* francia fordításának, Lukács fontos vitába bonyolódik az egzisztencialistákhoz közelálló Jean Hyppolite-tal,⁴⁹ aki abban az időben az egyik legismertebb Hegel-szakértő Franciaországban.

Lukács párizsi intellektuális tevékenysége tökéletes összhangban volt a kommunista kulturális stratégiával, emellett a néhány hét arra is lehetőséget adott, hogy találkozzon a – kommunista vagy nem kommunista – francia közönséggel, amely így képet alkothatott magának a magyar filozófus jelentőségéről.

Egy „párthű máskéntgondolkodó” ambivalenciája: a Lukács-vita és franciaországi visszhangja

Jóllehet az a Lukács-kép, amely szerint a filozófus egyszerre volt a zsdanovi ideológia képviselője meg a Francia Kommunista Párt ideológiai fegyvere, nagyon is megfelel annak a szerepnek, amit 1948-ban és 1949-ben játszott a francia értelmiségi mezőben, ez a kép azonban korántsem tükrözi a teljes valóságot, mivel figyelmen kívül hagyja, milyen sajátos stratégiai pozíciót foglal el Lukács a kelet-európai intellektuális mezőben és különösképpen Magyarországon. Nyilván ez is közrejátszik abban, hogy a francia – kommunista vagy nem kommunista – értelmiség nem kis meglepetéssel, ha ugyan nem zavarodottsággal fogadja a hírt, hogy a filozófus Magyarországon, 1949-ben és 1950-ben, sztálinista kampánynak lett a céltáblája. Míg addig a nem kommunista értelmiség szemében megrögzött sztálinista volt, a kommunisták ettől fogva erősen ambivalens és potenciálisan gyanús gondolkodót látnak benne.⁵⁰

Úgy is fogalmazhatnánk, hogy Lukács – Sonia Combe-nak Jürgen Kuczynskitól⁵¹ kölcsönzött megfogalmazása szerint – mint *Linientreuer Dissident* (azaz mint pártvonalhoz hű máskéntgondolkodó) viszonyult a kommunista mozgalomhoz. Ő minden alkalommal úgy pozicionálta magát, hogy álláspontját soha ne lehessen felhasználni a kommunista mozgalom ellen (nemegyszer hivatalos kifejezésekkel fejezve ki a pártvonalal való teljes azonosulását), de, ezzel egyidejűleg, amikor a hivatalos pártvonal nem a legmegfelelőbb vagy éppenséggel helytelen, mindent elkövet, hogy a párton belül vagy közvetett módon ezt a vonalat korrigálja, közben készen

arra, hogy ha a kommunista mozgalom negatívan ítéli meg beavatkozását, megtagadja nézeteit, és „önkritikát” gyakoroljon. Bár 1933 óta kutatásai szinte kizárólag az irodalom meg az eszmetörténet területére korlátozódnak, Lukácsnak e kutatások során olyan döntő és rendkívül érzékeny kérdésekben kell állást foglalnia, hogy mi az ideológia helye és funkciója (nevezetesen az irodalom meg a filozófia terén) a szocializmus építésében. Így, még azután is, hogy 1945 után visszatért Magyarországra, és viszonylagos szabadságban dolgozhatott szellemi és intézményes presztízisének köszönhetően, Lukács helyzete változatlanul ambivalens: miközben esztétikát és filozófiát tanít a budapesti egyetemen, és egyik főszereplője a magyar szellemi életnek, miközben könyvei úgyszólván egymás után jelennek meg magyar és német kiadóknál, miközben tagja több kommunista folyóirat szerkesztőbizottságának, külföldön pedig (és párizsi tartózkodása alatt is így mutatják be az érdeklődőknek) jelképe az új szocialista demokráciák intellektuális életerejének, Lukács, ezzel egyidejűleg, heves bírálatok céltáblája egyes magyar kommunisták részéről, akik bizalmatlanok iránta, és akik még azt is megtiltják neki, hogy egyáltalán szóba hozza a marxizmust egyetemi előadásában.⁵²

Lukács Hegel-értelmezésében is ugyanezzel az ambivalenciával találkozunk. Ami (és ebből a szempontból mindegy, hogy ócsárolják-e vagy nagyra becsülik) Franciaországból nézve a kommunista ortodoxia Hegel-értelmezésének látszik (mivel a magyar filozófus a dialektikus materializmus előfutárját fedezi fel *A szellem fenomenológiája* szerzőjében), az valójában, már a harmincas évektől fogva, a legkevésbé sem egyezik meg a hivatalos szovjet direktívákkal – elannyira nem, hogy később maga Lukács is úgy beszél Hegel-könyvéről, hogy az része volt a német filozófia zsdanovi felfogása elleni harcnak.⁵³ Hegel ugyanis az 1920-as évektől fogva fokozatosan marginalizálódik a Szovjetunióban, mígnem, 1947-ben, hivatalosan is el nem vetik, mégpedig abból az alkalomból, hogy Zsdanov egyik beszédében élesen bírálja azokat az értelmezéseket, amelyek úgy látják, hogy a dialektikus materializmus csak egyszerű folytatása a hegeli filozófiának.⁵⁴ Ez a kritika, amely – közvetlenül Lukács Párizsba érkezése után⁵⁵ – nemcsak a kommunista értelmiségiek Hegel-ellenes kampányára magyarázat, de magyarázat lehet arra is, hogy végül is miért fulladt kudarcba *A fiatal Hegel* című Lukács-mű francia kiadásának terve. Így körvonalazódik a háború után a szovjetek által megszállt övezetben, majd az NDK-ban egyfajta *Hegel-Debatte*, amelynek során Lukács Györgynek (sőt Ernst Blochnak és Wolfgang Harichnak is) erősen kétségekbe vonják az álláspontját.

De Lukács 1949 nyarán kerül csak igazán a bírálatok kereszt-tüzébe (vagyis akkor, amikor már javában folyik Magyarország „szovjetizálása”, amelynek többek között a „Rajk-per” is egyik következménye). Ekkor veszi kezdetét a „Lukács-vita”, amelynek keretében a párt hivatalos lapjaiban a magyar kommunista értelmiségiek és politikai vezetők – miként Rudas László, Révai József, Horváth Márton (a magyar kommunista párt főtitkára, Rákosi Mátyás utasításának megfelelően) – heves támadást intéznek a filozófus ellen. A kampány végül két önkritika közreadására készíti Lukács Györgyöt.⁵⁶ Lukács ellenfelei, akik főleg a filozófus 1947-ben kiadott *Irodalom és demokrácia* című könyve⁵⁷ alapján fogalmazzák meg bírálatukat, két dolgot vetnek Lukács szemére. Egyrészt a népi demokráciáról alkotott koncepcióját kérdőjelezi meg (mivel a filozófus minimalizálja a proletariátus szerepét), másrészt irodalomszemléletével nem értenek egyet (mivel Lukács a XIX. századi polgári irodalom nagy realizmusának értékelése közben teljesen figyelmen kívül hagyja a szovjet irodalmat). Lukácsot, akiben hovatovább „a kultúra Rajkját” látják,⁵⁸ „revizionistának” állítják be, és immár munkásságának kommunista jellegét is kétségbe vonják. Fagyeyev például, 1950 februárjában tartott beszédében, még Lukács *Existentialisme ou marxisme?* című művét is kifogásolja, azt állítva, hogy a könyv túlságosan is pozitív értelmezését adja az egzisztencializmusnak.⁵⁹

A francia értelmiségiek – ha kommunisták, ha nem – viszonylag keveset tudnak a népi demokráciák kulturális mezőjéről, illetve az ott folyó politikai harcok tétjeit illetően, és nem kis megdöbbenéssel fogadják a Lukács elleni kampány hírért. A vitáról, legalábbis 1949 végéig, főleg a nem kommunista sajtó (a *Combat*, a *Les Temps Modernes* meg az *Esprit*) ad tájékoztatást, amelyek gyakran részleteket is közölnek Lukács védekezéséből.⁶⁰ A francia kommunista sajtó jóval később (1950-ben) és Merleau-Ponty meg Erval „Georges Lukács et l'autocritique” című cikkének ellenreakciójaként kapcsolódik be a vitába, és akkor is csak hímezve-hámozva közöl néhány cikket a Lukácsot támadó írások közül.⁶¹ Franciaországban az epizód miatt több éven át szünetel Lukács gondolatainak és műveinek népszerűsítése (annál is inkább, mivel Szekeres György ez idő tájt már börtönben ül Magyarországon). Míg a nem kommunisták nem nagyon vonzódnak ahhoz az ortodox Lukács Györgyhöz, aki Párizsban teljes mellszélességgel vette ki részét az 1949-es ideológiai csatározásokból, a kommunisták zavartan hallgatnak: a fordítási munkálatok megszakadnak (ettől fogva egyetlen új fordítás sem jelenik meg 1958-ig),

és Lukács egyetlen írása se jelenik meg francia folyóiratban egészen 1955 tavaszáig,⁶² és Lukács Györgyöt nem is nagyon emlegetik ebben az időszakban.⁶³ Kivétel ez alól az a két – ebből a szempontból marginálisnak tekinthető – kelet-európai származású kutató, aki továbbra is kitart a *Történelem és osztálytudat* pozitív értelmezése mellett. Egyik a Lukáccsal is kapcsolatban álló Lucien Goldman; ő a Nagel könyvkiadó felkérésére két Lukács-könyv fordításában is részt vett, és a filozófiatörténetben meg az irodalmi művek elemzésében is hasznosítja a lukácsi fogalmakat.⁶⁴ A másik Joseph Gabel (Gábel József), a magyar származású szociológus és filozófus, ő egyes pszichopatológiai jelenségekre alkalmazza az eldologiasodás, valamint a hamis tudat lukácsi koncepcióját.⁶⁵

Mindamellettt Lukács György, egy kiadói esemény jóvoltából, 1955-ben ismét az aktualitás középpontjába kerül a francia értelmiségi mezőben. Ez a kiadói esemény, amely kommunistákban és nem kommunista marxistákban ismét felkelti az érdeklődést Lukács életműve iránt nem más, mint Merleau Ponty *Les Aventures de la dialectique* című könyvének megjelenése.

Ortodoxia és heterodoxia között: Lukács kettős recepciója és a francia marxizmus 1955-től

A *Les Aventures de la dialectique* pontos diagnózis a marxizmus állapotáról, valamint – mégpedig a Marx által és számos forradalmár aktivista által a jövőbe vetített – hiteles kommunista forradalom lehetőségeiről. Merleau-Ponty azt a fejlődést helyezi érvelési stratégiájának középpontjába, amit Lukács járt be a *Történelem és osztálytudattól* a kulturális jelenségek marxista elemzéséig – ezzel pedig megírta az első átfogó és filozófiai igényes tanulmányt francia nyelven Lukács elméleti jelentőségéről.⁶⁶ „A »nyugati« marxizmus” című második fejezetben Merleau-Ponty úgy mutatja be a *Történelem és osztálytudatot*, mint az olyan hitelesen dialektikus és optimista marxizmus tökéletes megtestesülését, amely a praxisnak meg a szubjektivitásnak is helyet biztosít a forradalmi folyamatban, és amely épp ezért közel áll a fiatal Marx hegeliánus filozófiai írásaihoz. A „Pravda” című harmadik fejezetben Merleau-Ponty – Karl Korschra támaszkodva – mintegy visszahelyezi a történelembe a marxizmust, kimutatva, hogy „ez a filozófiai és dialektikus marxizmus azoknak a felívelő időszakoknak felel meg, amelyekben a forradalom közelinek látszik”, míg a hanyatló

időszakokban [...], amikor az alépitmény teljes súlyával nehezedik az emberekre”⁶⁷ olyan szcientista és pozitivista marxizmus jelenik meg, amely a dialektikát teljes egészében a dolgokba helyezi, a tudatot az alépitmény tiszta „tükröképévé” redukálja, a forradalmat pedig a gazdasági átalakulások objektív következményének tekinti. Márpedig Merleau-Ponty szemében a marxizmusnak ez a pozitivista és naturalista kiforgatása (ami a kései Marxnál, Engelsnél, Lenin *Materializmus és empiriokriticizmusának* gnoszeológiájában, valamint az 1930-as évektől fogva Lukács életművében is megtalálható) egyáltalán nem minősül a valódi marxizmus elárulásának vagy a valódi marxizmustól való elhajlásnak. Mindez sokkal inkább annak tünete, hogy a marxizmus képtelen az olyan társadalmi jelenségek „tehetetlenségének” elgondolására, amelyek nem tartoznak nem a szintiszta tudat, sem a szintiszta anyagiség kategóriájába.⁶⁸ Mindebből az következik, hogy Merleau-Ponty szerint Lukács lényegi okok miatt tartja a leninista gnoszeológiát „filozófiai haladásnak”, nem pedig azért, mert aláveti magát a sztálini ortodoxiának: ez a gnoszeológia ugyanis lehetővé teszi „az objektív világ nehézkedésének”⁶⁹ elfogadását, ezt azonban a *Történelem és osztálytudat* dialektikus marxizmusa nem teszi lehetővé. Csakhogy Lukács olyan filozófus, aki az új filozófiai ortodoxiát sem tudja elfogadni olyannak, amilyen, amiért is – implicit módon – megtartja „dialektikus filozófiáját”, csak éppen az általa kidolgozott irodalomelmélet terén⁷⁰ (ez, persze, nem maradt észrevétlen az ortodox kommunisták előtt).⁷¹ Ilyenformán Lukács esete arra a lényegi ambivalenciára világít rá, ami nemcsak a marxista elméletet, de a marxista gyakorlatot is mélyen áthatja.⁷² A marxizmus ugyanis időnként két ellentétes perspektíva közt hányódik, miközben ezt a két ellentétes perspektívát sem összeilleszteni nem képes, se szintézisben egyesíteni: egy hitelesen dialektikus perspektíva, valamint egy naturalista perspektíva között. Ez a konfliktus a jelenben a nyugati marxizmus meg a szovjet ortodox marxizmus konfliktusában ölt testet. Csakhogy míg 1946-ban Merleau-Ponty a lukácsi nyugati marxizmust védelmezte az ortodox marxizmussal szemben, 1955-re megváltozott a helyzet, ekkorra már mindkét marxizmust nemcsak elutasítja, de ki is játssza őket egymás ellen. Egyfelől, mihelyt a marxizmus szembesül a valósággal, pozitivizmussá alakul, ez az átalakulás pedig rávilágít a nyugati marxizmus utópisztikus és idealista jellegére (más szóval arra, hogy lehetetlen igazi forradalomban konkrétan valóra váltani). Másfelől azonban a nyugati marxizmus eszményi modellje azt leplezi le a kommunisták marxizmusában, milyen távol áll az általa formálisan

alkalmazott dialektikus és marxista szóhasználat gyakorlatának és elméletének valóságától (ez a gyakorlat és elmélet ugyanis egyre jobban távolodik attól, amit az aktivisták a marxizmussal azonosítanak).⁷³ Míg az ortodox Lukács lehetővé teszi a nyugati marxista Lukács lejárátását, a nyugati marxista Lukács viszont az ortodox marxizmus leplezését teszi lehetővé.

1955-től a francia Lukács-recepción kitörölhetetlenül nyomot hagyott Merleau-Ponty *Les Aventures de la dialectique* című műve. Mintha csakis úgy lehetne lebontani a szerző bonyolult érvrendszerét, hogy ha vagy – a *Történelem és osztálytudat* című művét felmagasztalva és Lukács későbbi sztálinista fejlődését elítélve – a fiatal Lukács nyugati marxizmusa mellett, vagy – a magyar filozófussal együtt ítélve el idealista ifjúkori tévelygéseit, valamint ezeknek a tévelygéseknek a szégyenletes ki- és felhasználását – az érett Lukács marxizmusa mellett tesszük le a garast. Mindebből az következik, hogy 1955-től fogva egymással ellentétes kettős Lukács-recepcióval van dolgunk; ezen a kettős recepción a lényegét illetően az a szerep sem változtatott sokat, amelyet Lukács az 1956-os budapesti felkelésben játszott (részt vett a Nagy Imre-kormányban, majd letartóztatták, és 1957 áprilisáig Romániába deportálták). És ez akkor is igaz, ha a hivatalos pártvonallal szakító cselekedet, amelyről egyébként a francia sajtó is tudósított,⁷⁴ csak tovább erősítette a nyugati marxizmus védelmezőjeként számontartott Lukács presztízsét.

Kommunista oldalról viszont a *Les Aventures de la dialectique* miatt heves támadás indul Merleau-Ponty ellen (ennek keretében egyrészt újra elítélik a *Történelem és osztálytudat*ot, másrészt a kommunisták újult erővel törekednek a kései Lukács-írások pozitív szellemben való népszerűsítésére). Ettől fogva Merleau-Ponty lesz az elsődleges céltáblája a kommunista támadásoknak (addig – Sartre-ral ellentétben – viszonylag kíméletesen bántak vele). Erről a *La Nouvelle Critique* folyóirat „Les Mésaventures de l’antimarxisme”⁷⁵ címen közreadott különszáma is árulkodik (a különszám egy Lukács-cikket is közöl, amelynek közreadása kapcsán nem is kérték a szerző engedélyét⁷⁶). Ezzel párhuzamosan a Mutualité Házában 1955. november 29-én többeszes közönség előtt Merleau-Pontyval foglalkozó nagygyűlést szerveznek, a hozzászólók beszédei egy hónapra rá (*Mésaventures de l’anti-marxisme. Les malheurs de M. Merleau-Ponty* címen) már meg is jelennek az Éditions sociales gondozásában. A kötet – R. Garaudy, G. Cogniot, M. Caveing, J.-T. Desanti, J. Kanapa, V. Leduc és H. Lefebvre egy-egy írása mellett – Lukács levelét is közli; Lukács a levélben,

amely eredetileg a *Cahiers du Communisme* című periodikában látott napvilágot, tiltakozik fiatalkori művének „tiszteletlenül” felhasználása ellen.⁷⁷ A vitában a *Történelem és osztálytudat*ot, valamint Merleau-Pontyt azonosítják egymással, így próbálva lejáratni az ellenfelet.⁷⁸ A kommunista értelmiségiek között, ezzel egyidejűleg, kezdetét veszi Lukács voluntarista kisajátítása, ennek keretében Lukácsot ismét igyekeznek a legjelentősebb marxista gondolkodónak feltüntetni. Míg csaknem öt hosszú éven át néma csönd volt Lukács György körül, hirtelen megszaporodnak a kommunista értelmiségiek (például Kanapa, Bottigelli, Gisselbrecht stb.) Lukácshoz intézett levelei. A levélírók egyrészt arra kérik Lukácsot, ítélje el Merleau-Pontyt, másrészt meglobogtatják előtte a kommunista folyóiratokban való publikálás,⁷⁹ valamint új fordítások lehetőségét. Elsősorban az *Észtrónfosztásának* kiadásáról van szó, amelynek 1955 májusában már meg is kezdik a fordítását.⁸⁰ Lukács szelektív rehabilitálásának e stratégiáját, amely a kulturális jelenségeknek az 1930-as évektől kidolgozott marxista elemzéseit tolja előtérbe, Lukácsnak az 56-os budapesti felkelésben való részvétele sem zavarja meg különösebben, így az 1960-as, sőt, az 1970-es években is folytatódik a magyar filozófus könyveinek közreadása.

Ezzel párhuzamosan, lassan kialakul azoknak a nem kommunista, de baloldali és antisztálinista értelmiségieknek a csoportja, akik nagyon is magukénak érzik a Merleau-Ponty által felértékelt nyugati marxizmust. Ezek az értelmiségiek teljes egészében elvetik Lukácsnak a Szovjetunióbeli száműzetésben született munkáit, és helytelenítik a *Történelem és osztálytudat* megtagadását. Lukács e kései kisajátításának nemcsak az a célja, hogy az életművét jól fel lehet használni a kapitalista modernitás kritikájához, célja az is, hogy az innen merített fogalmakkal támasszák alá fenntartásaikat a kelet-európai bürokratikus rendszerekkel szemben. Ezt az utat, 1950-től, már Sartre is megjárta. Alig egy évvel a magyar filozófussal való indulatos vitája után, Sartre, miután az egykori ellenfél kegyvesztett lett, „Faux savant ou Faux lièvres ?” című (Louis Dalmas *Le Communisme yougoslave* című műve előszavának szánt) cikkében használja fel először a *Történelem és osztálytudat*ból leszűrt fogalmakat sztálinizmus-kritikájának kifejtésére. Míg a kapitalista rendszerben a dolgozó tömegek az „eldologiasodás” áldozatai, a szocialista tervgazdálkodás vezetői „azt a racionális számítást teszik magukévá, amely a lényege a nagyipari burzsoázia elméleti-gyakorlati funkciójának”.⁸¹ Sőt, Sartre a sztálinizmus jelenségének 1958-as elemzésében (a *Critique de la Raison dialectique*

II. kötetéről van szó) szintén Lukácsra támaszkodik, mindössze azt kifogásolva, hogy Lukács nem alkalmazta a kapitalizmusra is az elemzését.⁸² Mindez azért is különös, mert Sartre ugyanebben az időszakban (lásd *Questions de méthode*, 1957) a lukácsi módszernek a kulturális elemzésekben (például az egzisztencializmus megítélésében) való gyengeségét is szóvá teszi, és másik – a Lukácsénál alkalmasabb – módszert javasol a kultúra marxista megértéséhez.

Az *Arguments*⁸³ című folyóirat (1956–1962) részben az FKP-t elhagyó baloldali aktivistákból verbuválódott szerkesztői, akik nem kis lelkesedéssel fogadták a hírt, hogy Lukács is részt vett az 1956-os forradalomban, szintén nagy becsben tartják a *Történelem és osztálytudatot*,⁸⁴ elannyira, hogy a könyv engedély nélküli fordításába is belevágnak. A fordításból előbb szemelvényeket adnak közre a folyóirat 3., 5., és 11. számában, majd – Lukács⁸⁵ erélyes és többszöri tiltakozásával dacolva – 1960-ban az egész könyvet megjelentetik az Éditions de Minuit könyvkiadó „Arguments” sorozatában, mégpedig azzal az indokkal, hogy az „az egész emberiség közös kulturális tulajdona”.⁸⁶ A *Socialisme et Barbarie* csoport is ugyanezt az utat követi, lehetővé téve a fordítóknak, hogy 1958-ban – még a könyv megjelenése előtt – a *Történelem és osztálytudat* újabb fejezetét adják közre folyóiratukban.⁸⁷ Így lesz ez az „eretnek könyv”⁸⁸ a heterodox marxizmus legtöbbet idézett műve, amelyből több filozófusnemzedék is merített ihletet a forradalmi hagyomány megújításához. Ezek a filozófusok a sztálinista Lukáccsal szemben a budapesti felkelést támogató Lukácsot emelik a magasba, azt a Lukácsot, aki visszatalált 1919-es forradalmár múltjához.

*

Így alakult ki, az 1960-as évek elejére, a kettős Lukács-kép, azé az önbírálatra mindig kész ortodox Lukácsé, aki mindig alávetette magát a párt sztálinista irányvonalának, valamint azé az eretnek Lukácsé, aki egyszerre volt áldozata a sztálinizmusnak és szellemi muníciója a sztálinizmus kétségbevonásának. Ez a kétarcú Lukács – egyrészt – a kultúrának az ortodox marxizmus által nagyra becsült marxista teoretikusa, másrészt a forradalmi *praxis* teoretikusa, akinek művei nagyon népszerűek a heterodox marxista értelmiség köreiben. Lehetne folytatni is ezeket a történelmi fejtegetéseket, akkor nyilván kimutathatnánk, hogyan teljesedik ki, válik egyre bonyolultabbá és keres magának új utakat az 1960-as, 1970-es években Lukács György franciaországi recepciója, e két évtized ugyanis döntő jelentőségű

Lukács műveinek és gondolatainak franciaországi megismertetését illetően. Ennek ellenére, a két egymással ellentétes Lukács-kép, amelynek a fentiekben vázoltuk fel a genezisét, nemcsak változatlanul megmarad az értelmiségi mezőben, de feltehetően még ma is eleven.

Jegyzetek

- ¹ Lukács Györgynek mindössze három cikke jelent meg a háború előtt: „Friedrich Engels, théoricien de la littérature et de la critique littéraire” [Friedrich Engels, az irodalom és az irodalomkritika teoretikusa], *Commune*, 28. szám, 1935. december, 444–454. és 29. szám, 1936. január, 603–615.; „Marx et Engels à propos de la dramaturgie” [Marx és Engels a dramaturgiáról], *Théâtre international*, 2. szám, 10–12.; „Zola et le réalisme” [Zola és a realizmus], *Littérature internationale*, 7. szám, 1935, 51–55. Emellett röviden Raymond Aron két könyvében is említi Lukácsot, egyik a *La Sociologie allemande contemporaine* (Paris, Puf, 2007, 64–65.), másik az *Introduction à la philosophie de l'histoire*, Paris, Gallimard, 1938, 389–390.
- ² Bernard Groethuysen (1880–1946), filozófus, Németországban született, Simmel és Dilthey tanítványaként Berlinben végezte tanulmányait (itt ismerkedett meg Lukáccsal), jelentős – bár eléggé rejtett – szerepet játszott a két háború közti francia szellemi életben (különösen a Gallimard kiadónál), legfőképpen a német irodalom és filozófia franciaországi népszerűsítése terén. Ő is és francia élettársa, a kommunista Alix Guillaín is nagy szellemi és politikai befolyást gyakoroltak a fiatalabb nemzedékre.
- ³ Szekeres György (1914–1973), magyar kommunista, filozófus, ellenálló. 1933-ban érkezett Párizsba, filozófiát tanult a Sorbonne-on, ahol szoros baráti kapcsolatot alakított ki kommunista diáktársaival. A Lukácsot nagyra értékelő Szekeres közel állt az olyan fiatal marxista filozófusokhoz, mint Desanti, Hervé, Nizan, Courtade, Morin stb., és ő győzi meg barátait Lukács és Hegel jelentőségéről. Lásd, Varsa-Szekeres Vera: *Salamandre. Une vie confrontée à la Gestapo française et à la politique hongroise*. Paris, L’Harmattan, 2017. [Magyarul: Szekeres-Varsa Vera: *Szalamandra*. Budapest, L’Harmattan, 2014.]
- ⁴ Lásd, Maurice Merleau-Pontynak 1946. május 24-én Lukács Györgyhez intézett levele (Lukács archívum, Budapest). A levél magyar fordítása hamarosan megjelenik a *Múlt és Jövő* készülő 2021/2. számában – *a ford. megj.*
- ⁵ Maurice Merleau-Ponty: *Les Aventures de la dialectique*. Paris, Gallimard, 2000 [1955]. 2. fejezet, 84.
- ⁶ Merleau-Ponty (2000): i. m. 14. Előszó. Megjegyzendő, hogy Merleau-Pontynál a nyugati kommunizmushoz társított „nyugati marxizmusnak” nem egészen ugyanaz a jelentése, mint amit Perry Anderson tulajdonított a fogalomnak (*Sur le marxisme occidental*, Paris, Maspero, 1977). Míg Anderson szerint a praxistól elszakadt értelmiség kritikus és pesszimista marxizmusáról van szó (szemben a klasszikus marxizmussal, amelynek, ha igaz, sikerült az elméletet összekapcsolnia a gyakorlattal), Merleau-Pontynál olyan spontánul kialakuló filozófiáról van szó, amely a kommunizmus győzelemében reménykedő harcos aktivisták filozófiája. Ezt a filozófiát, amely különleges jelentőséget tulajdonít a *praxisnak*, és egyszerre

újítja meg a kapcsolatot az 1848 előtti Marxszal meg az 1917-es forradalommal, a forradalom lehetőségébe vetett töretlen hit és optimizmus jellemzi.

- 7 Maurice Merleau-Ponty: *L'adversaire complice. Parcours 1935–1951*, Lagrasse, Verdier, 1997. 141.
- 8 Mindezt Maurice Merleau-Ponty 1946 elején már egyik Szekeresnek címzett levelében is szóba hozza. A levelet Szekeres-Varsa Vera közli: Szekeres-Varsa (2017): i. m. 130.
- 9 Maurice Merleau-Ponty: *Phénoménologie de la perception*. Paris, Gallimard, 1945. 199–202. [Az észlelés fenomenológiája. Fordította Sajó Sándor, Budapest, L'Harmattan – Magyar Fenomenológiai Egyesület, 2012 – a ford. megj.]
- 10 Ebben a cikkben, amely először a *La Revue internationale*-ban jelent meg (6. szám, 1946. június–július), és amit Maurice Merleau-Ponty a *Sens et non-sens* (Paris, Gallimard, 1996, 152–166.) című kötetébe is felvett, hivatkozik is Lukács *Történelem és osztálytudat* című könyvére (153.).
- 11 1947 áprilisában Merleau-Ponty ismertetőt közöl a *Les Temps Modernes*-ben a genfi nemzetközi találkozóról, és az ismertetőben Lukácsot „az egyik legkiválóbb gondolkodónak” tartja (vö.: Merleau-Ponty [1997]: i. m. 89–95.)
- 12 Maurice Merleau-Ponty: *L'Esprit européen*, uo., 82–83. Lásd még, *L'Esprit européen*, Neuchâtel, Éditions de la Baconnière, 1947.
- 13 Maurice Merleau-Ponty: *L'homme et le citoyen*. *Journal de Genève*, 228. szám. 1946. szeptember 28–29. 3–4.
- 14 Nemes-Nágel Lajos (1908–1997) újságíró, szerkesztő, könyvkiadó; 1939-ben Franciaországban telepedett le, részt vesz az ellenállásban, 1945-ben alapította könyvkiadóját Párizs és Genf székhellyel – a ford. megj.
- 15 François Emanuel [Erval] (1914–1999) magyar származású újságíró, fordító, kiadói szakember, a *La Quinzaine littéraire* című irodalmi lap egyik alapítója, a párizsi Gallimard kiadó tanácsadója – a ford. megj.
- 16 Lukács György François [Erval] Emanuelhez 1947. október 9-én intézett levele (Lukács Archivum, Budapest).
- 17 François [Erval] Emanuelnek 1947. szeptember 26-án Lukács Györgyhez intézett levele (Lukács Archivum, Budapest).
- 18 Nemes-Nágel Lajos már 1946 őszén megkapja *A fiatal Hegel* kéziratát, amelynek kiadása – bár a fordítás rögtön meg is kezdődik – évről évre halasztódik, míg a kiadó 1950 táján végleg le nem mond a könyv megjelentetéséről. A *Der Junge Hegel. Über die Beziehungen von Dialektik und Ökonomie* 1948-ban Zürichben jelenik meg. A mű francia fordítását végül csak 1981-ben adja közre a párizsi Gallimard könyvkiadó.
- 19 Mielőtt belefogna egzisztencializmus-kritikájának megírásába, Lukács „Sartre nagy művének” nevezi a *L'Être et le Néant* [A lét és a semmi] című könyvet (vö.: levél Szekeres Györgyhöz, 1946. december 6-án, Szekeres-Varsa [2017]: i. m. 131.). A könyvet, Merleau-Ponty, Szekeres György közvetítésével, 1946 tavaszán juttatta el Lukács Györgyhöz.
- 20 Jean-Paul Sartre: *L'existentialisme est un humanisme* és *La Putain respectueuse* (Paris, Nagel, 1946), *Les jeux sont faits* (Nagel, 1947), *L'Engrenage* (Paris, Nagel, 1948), Maurice Merleau-Ponty: *Sens et non-sens* (Paris, Nagel, 1948); Simone de Beauvoir: *L'Existentialisme et la sagesse des nations* (Paris, Nagel, 1948).
- 21 Két mű került szóba, *Az orosz realisták* és *Comment l'Allemagne est devenue le centre de l'idéologie réactionnaire* címen Az ész trónfosztásának néhány fejezete.

- ²² Lukács ennek jegyében még a baloldali katolikus *Esprit*-nek is küld cikket: „Art libre ou art dirigé ?” [Szabad vagy irányított művészet?], *Esprit*, 16. kötet, 148. szám, 1948. szeptember, 273–292.
- ²³ Lásd például Henri Lefebvre, Roger Garaudy, Jean Kanapa, Victor Leduc, Paul Gaillard stb. cikkeit.
- ²⁴ Wroclawban 1948. augusztus 25-e és 28-a között megrendezett béke világgongresszuson hangzik el Sartre-t „írógépes hiénának”, illetve „töltőtollas sakálnak” nevező A. Fagyjev beszéde; a beszéd mintegy nyitánya az egzisztencializmus elleni kampánynak.
- ²⁵ Georg Lukács: *Existentialisme ou marxisme ?* Fordította Kelemen Imre. Paris, Nagel, 1948. A mű *A polgári filozófia válsága* címen jelent meg magyarul.
- ²⁶ „A *Marxisme et existentialisme* [sic] komoly szerepet játszott abban, hogy Desanti – és visszahatásként én is – végül eltávolodtunk Husserltől, Heideggertől, Merleau-Pontytól és Sartre-től.” (Dominique Desanti: *Les Staliniens*. Paris, Fayard, 1975. 177.).
- ²⁷ Lukács (1948): i. m. 14–15.
- ²⁸ Lukács (1948): i. m. 45.
- ²⁹ Lukács (1948): i. m. 23. oldaltól.
- ³⁰ Lukács (1948): i. m. 23. Maga a mű tulajdonképpen csak része egy sokkal átfogóbb materialista eszmetörténeti vállalkozásnak; Lukácsot már az 1930-as évektől foglalkoztatták az európai fasizmus intellektuális gyökerei, valójában ekkor kezd dolgozni a nyugat-európai irracionalizmus történetén (ennek a vállalkozásnak *Az én trónfosztása* a legkiérleltebb eredménye). Lukács két cikket is közöl a kérdésről, az egyiket „L'utilité du désespoir” [A kétségbeesés haszna] címen (*Parallèle*, 50, 1948. július 1., 1–6.), a másikat „Heidegger redivivus redivivus” címen (*Europe*, 39. szám, 1949. április. 32–52.).
- ³¹ Lukács (1948): i. m. 108.
- ³² Lukács (1948): i. m. 108.
- ³³ Lukács szerint azonban nagy a különbség Sartre, illetve Merleau-Ponty és Simone de Beauvoir között. A két utóbbi ugyanis – ismeri el Lukács – „Sartre-nál sokkal érzékenyebb a marxizmus fogalmi apparátusával elemzett időszerű problémák iránt” (Lukács [1948]: i. m. 135.), még akkor is, ha az elsőnek „trockista elhajlását”, a másodiknak pedig eklekticizmusát, valamint morálfilozófiájának elvontságát veti szemére.
- ³⁴ Lukács (1948): i. m. 109.
- ³⁵ Viktor Kravcsenko szovjet disszidens volt, a „Szabadságot választottam” című könyv szerzője. Mivel a *Les Lettres françaises* hazugsággal vádolja Kravcsenkót, ez utóbbi sajtópert indított a kommunista lap ellen, és a bíróság 1951-ben el is ítélte a lapot – *a ford. megj.*
- ³⁶ Roger Payet-Burin, „Cet homme fait à Sartre une guerre sans merci et admire beaucoup Racine. C'est Georges Lukács, un des plus grands philosophes contemporains” [Lukács – az egyik legnagyobb élő filozófus – kíméletlen háborút hirdet Sartre ellen, és csodálja Racine-t]. *Ce Soir*, 1949. január 13., 2.; François Erval, „De passage à Paris, le philosophe Georges Lukács: «L'existentialisme fait une apologie indirecte du capitalisme» [A filozófus Lukács György Párizsban: „Az egzisztencializmus nem egyéb, mint a kapitalizmus közvetett apológiája”]. *Combat*, 1949. január 13., 4.

- ³⁷ Roger Payet-Burin: „Rencontre avec Georges Lukács Roger Payet-Burin, adversaire numéro 1 de Sartre” [Találkozás Lukács Györggyel, Sartre legádázabb ellenfelével]. *Droit et liberté*, 20. szám, 1949. január 15. 9.
- ³⁸ François Erval: „Jean-Paul Sartre reproche à Georges Lukács à n'être pas marxiste” [Sartre azzal vádolja Lukácsot, hogy nem marxista]. *Combat*, 1949. január 20., 1. és 4.
- ³⁹ François Erval: „Georges Lukács: «Sartre prêche contre la probité intellectuelle»” [Lukács György: Sartre az intellektuális tisztesség ellen prédikál]. „Jean-Paul Sartre : «Pour Lukács, la terre ne tourne plus»” [Lukács szerint már a föld se forog a nap körül]. *Combat*, 1949. február 3., 1. és 4.
- ⁴⁰ Guy Leclerc: „Georges Lukács dénonce le rôle de la «troisième voie» en philosophie” [Lukács György szerint a filozófiában nincs „harmadik út”]. *L'Humanité*, 1949. február 3., 3.
- ⁴¹ Lásd: Lukács György levele Bottigellihez, 1949. február (Lukács Archívum, Budapest).
- ⁴² „Une conférence de Georges Lukács sur l'esthétique marxiste” [Lukács György előadása a marxista esztétikáról]. *L'Humanité*, 1949. január 21., 2.
- ⁴³ „Georges Lukács parle de la «faillite de la culture capitaliste»” [Lukács György „a kapitalista kultúra csődjéről” beszél]. *L'Humanité*, 1949. február 4., 2.
- ⁴⁴ T. D. [Théodore Beregi]: „Faust vu par Georges Lukács” [A Faust – ahogy Lukács György látja]. *Combat*, 1949. február 15., 2.
- ⁴⁵ A *La Nouvelle Critique* februári (3.) számában egyszerre közli Lukács „L'humanisme dans l'art et la décadence de l'idéologie bourgeoise” [Humanizmus a művészetben meg a burzsoá ideológia dekadenciája], 59–65., valamint Émile Bottigelli „À propos de l'esthétique de Lukács” [Gondolatok Lukács esztétikájáról], című cikkét (51–58.). Lásd még: Georg Lukács: „Pourquoi on s'intéresse à la littérature allemande?” [Miért fontos nekünk a német irodalom?]. *La Tribune des nations*, 187. szám, 1949. május. 1. és 6., továbbá „Les tâches de la critique marxiste” [A marxista kritika feladatai]. *Parallèle 50*, 1949. május.
- ⁴⁶ Georg Lukács: *Brève histoire de la littérature allemande du XVIIIe siècle à nos jours*. Ford.: L. Goldman – M. Butor. Paris, Nagel, 1949; *Goethe et son époque*. Ford.: L. Goldman – P. Frank. Paris, Nagel, 1949.
- ⁴⁷ Georg Lukács: Les nouveaux problèmes de la recherche hégélienne [A Hegel-kutatás új problémái]. *Bulletin de la Société française de Philosophie*, 43. (1949. január–március), 1. 53–80. Az előadásról Louis Althusser összefoglalót készített, és ennek gépelt változatát az École Normale Supérieure „Politzer körében” terjesztette.
- ⁴⁸ Jean Hyppolite a vita folytatásaként kritikát írt a könyvről: „Aliénation et objectivation : À propos du livre de Lukács sur la jeunesse de Hegel” [Elidegenedés és objektiváció: Gondolatok Lukács György „A fiatal Hegel” című könyvéről]. *Études germaniques*, 2. szám, 1951. április–június; a cikket a szerző az *Études sur Marx et Hegel* című kötetébe is felvette (Paris, Marcel Rivière, 1955, 82–104.)
- ⁴⁹ Lásd Henri Lefebvre 1955-ös beszámolóját az 1950-es budapesti utazásáról és Lukács Györgynél tett látogatásáról: *Lukács 1955*. Paris, Aubier, 1986. 36–41.
- ⁵⁰ Sonia Combe: *La Loyauté à tout prix. Les floués du „socialisme réel”*. Lormont, Le Bord de l'eau, 2019.
- ⁵¹ Agnes Heller: *La Valeur du hasard. Ma Vie*. tad. G. Métayer, Payot & Rivages, 2020. 94.

- ⁵² Lásd: Georg Lukács: „Post-scriptum de 1957 à Mon chemin vers Marx”. In *Autobiographische Texte und Gespräche*. Bielefeld, Aisthesis Verlag, 2005. 41–48.; ennek részleges fordítását illetően lásd: Le dernier texte de Lukács. *France-Observateur*, 438. szám, 1958. szeptember 25., 17–18.
- ⁵³ Andrei Jdanov: Sur l’histoire de la philosophie. *Europe*, 1947. november.
- ⁵⁴ Így adja közre például a fiatal Louis Althusser, mégpedig a „kommunista filozófusok körének kritikai bizottsága” nevében, a „Retour à Hegel. Dernier mot du révisionnisme universitaire” [Vissza Hegelhez. Az egyetemi revizionizmus legújabb jelszava] című cikkét a *La Nouvelle Critique*-ben (20. szám, 1950 november, 43–54.). A cikk a szerző *Écrits philosophiques et politiques* című könyvében is megtalálható (I. kötet, Stock/IMEC, 1994, 243–260.)
- ⁵⁵ Lukács Rudas Lászlónak a kampányt indító támadása után (*Társadalmi Szemle*, 1949. augusztus–szeptember) közli első önkritikáját (Kritika és önkritika, *Társadalmi Szemle*, 1949. augusztus–szeptember), amire Horváth Márton válaszol (*Szabad Nép*, 1949. december). 1950 februárjában Fagyjev megy neki Lukácsnak a szovjet írószövetség előtt tartott és a *Pravdában* is közreadott beszédében (a beszédet a *Társadalmi Szemle* is közli, 1950. 3–4. számában), majd Révai ír cikket a kérdésről (*Társadalmi Szemle*, 1950. április), ennek a cikknek a következőként jelenik meg (*Társadalmi Szemle*, 1950. augusztus, 7–8. szám) Lukács második önkritikája.
- ⁵⁶ Lásd: Georg Lukács: *The Culture of People’s Democracy. Hungarian Essays on Literature, Art, and Democratic Transition, 1945–1948*. Chicago, Haymarket Books, 2013.
- ⁵⁷ Nicolas Tertulian: *Pourquoi Lukács ?* Paris, Éditions de la MSH, 2016. 300.
- ⁵⁸ Tertulian (2000): i. m. 299.
- ⁵⁹ „«La littérature soviétique ne doit pas être un dogme» déclare le philosophe Lukács pris à partie par le PC hongrois” [„Ne dogmatizáljuk a szovjet irodalmat” – mondja a magyar kommunista párt által felelősségre vont Lukács György]. *Combat*, 1949. szeptember 1., 1.; Maurice Merleau-Ponty – François Erval: Georges Lukács et l’autocritique. *Les Temps Modernes*, 50. szám, 1949. december. 1109–1119. Merleau-Ponty „Marxisme et superstition” [Marxizmus és babonaság] című kommentárja a szerző *Signes* című kötetében is olvasható (Paris, Gallimard, 2001, 422–424.); Edmond Ferenczi: L’Affaire Lukács. *Esprit*, 1950. szeptember. 374–378.
- ⁶⁰ Horváth Márton: Sur l’autocritique de Lukács [Lukács önkritikájáról]. *La Nouvelle Critique*, 13. szám, 1950. február. 99–107. A szöveg bevezetője (99–100.) a cikket a *Les Temps Modernes*-ben közölt és Merleau-Ponty által jegyzett írásra adott válasznak tünteti fel; Alexandre Fadejev: Sur Georges Lukács. *La Nouvelle Critique*, 16. szám, 1950. május. 108–110.; Revai József: *La littérature et la démocratie populaire. À propos de G. Lukács* [Az irodalom és a népi demokrácia. A Lukács-vitához] – Révai írását az Éditions de *La Nouvelle Critique* brosúrában közli 1950 májusában. Az összehasonlítás kedvéért Eric Hobsbawm cikkét is érdemes elolvasni (The Lukács debate, *The New European Observer*, II. kötet, 24. szám, 1949. november 26. 291–292.).
- ⁶¹ 1949 tavasza után csak egyetlen recenzió jelenik meg. Marc Soriano: Chronique philosophique. Récentes traductions de Georges Lukács. *La Pensée*, 28. szám, 1950. január–február. 99–103.

- ⁶² Ritka kivételként említsük meg Joël Lefebvre recenzióját három Lukács-könyvről, amelyet az NDK-ban adtak ki: Trois ouvrages de Georg Lukacz [sic]. Le roman est une épopée. *La Pensée*, 54. szám, 1954. március–április. 83–94.
- ⁶³ *La communauté humaine et l'univers chez Kant* (1948), *Sciences humaines et philosophie* (1952), valamint olyan írások, amelyeket a *Recherches dialectiques* (1959), majd a *Le Dieu caché* (1955) vagy a *Racine* (1956) című könyvébe is beillesztett.
- ⁶⁴ Joseph Gabel: La Réification. Essai d'une psychopathologie de la pensée dialectique. *Espirit*, 10. szám, 1951. október. 459–482.
- ⁶⁵ Merleau-Ponty 1953-ban és 1954-ben Weber és Lukács történelemfogalmát elemzi a Collège de France-ban tartott egyik előadásán, ezt az előadást egészíti ki azután a *Les Aventures de la dialectique* című könyvében (lásd „Matériaux pour une théorie de l'histoire”, Maurice Merleau-Ponty, *Résumés de cours. Collège de France 1952–1960*. Paris, Gallimard. 43–56.). Lukács az 1955–1956-os évben is fontos szerepet játszik Merleau-Ponty „La Philosophie dialectique” című előadásában. Mellesleg az 1953–1954-es tanévben a szociológus Georges Gurvitch a Sorbonne-on tartott és 1954-ben könyvben is közreadott előadássorozatában – ez „A társadalmi osztály fogalma Marxtól napjainkig” címen volt meghirdetve – külön előadást szentelt a *Történelem és osztálytudat* téziseinek. (vö. *Études sur les classes sociales. L'idée de classe sociale de Marx à nos jours*. Paris, Éditions Gonthier, 1966. 85–97.)
- ⁶⁶ Merleau-Ponty (2000): i. m. 3. fejt., 93.
- ⁶⁷ Merleau-Ponty (2000): i. m. 3. fejt., 93–94.
- ⁶⁸ Merleau-Ponty (2000): i. m. 3. fejt., 96.
- ⁶⁹ Merleau-Ponty (2000): i. m. 3. fejt., 98–100.
- ⁷⁰ Merleau-Ponty (2000): i. m. 3. fejt., 100–103.
- ⁷¹ Mindezt Merleau-Ponty Trockij fejlődésének elemzésével igazolja (Merleau-Ponty [2000]: i. m. 4. fejt., 106–135.).
- ⁷² Merleau-Ponty (2000): i. m. 5. fejt., 136–137.
- ⁷³ Pannonicus: Une nouvelle affaire Lukács. *Les Temps Modernes*, 143–144. szám, 1958. január–február. 1429–1435.; L'affaire Lukács (suite). *Les Temps Modernes*, 145. szám, 1958. március. 1715–1717.
- ⁷⁴ *La Nouvelle Critique*, 67. szám, 1955. július–augusztus (lásd: François Châtelet: M. Merleau-Ponty lance la dernière mode de l'anticommunisme. 30–48.; André Gisselbrecht: Les aventures du «marxisme occidental». 49–73.). A következő számban: André Gisselbrecht: Merleau-Ponty, la dialectique et la sociologie allemande. *La Nouvelle Critique*, 68. szám, 1955. szeptember–október. 33–57.
- ⁷⁵ Georg Lukács: Max Weber et la sociologie allemande. *La Nouvelle Critique*, 67. szám, 1955. július–augusztus. 74–91.
- ⁷⁶ Roger Garaudy et al.: *Mésaventures de l'anti-marxisme. Les malheurs de M. Merleau-Ponty*. Paris, Éditions sociales, 1956. 158–159.
- ⁷⁷ Így H. Lefebvre – a Kossuth-díjjal frissen kitüntetett és ezzel egyszersmind rehabilitált Lukács tiszteletére a párizsi magyar intézetben 1955. június 8-án rendezett konferencián – azzal vádolja meg a *La Nouvelle Critique* szerkesztőit, hogy ők is filozófusok, mármint a szó „paleo-lukácsi” jelentésében, más szóval ők is hívei Merleau-Pontynak, csak ennek nincsenek tudatában: Le philosophe et son temps. In *Lukács 1955*, id. mű, főleg 30–32., ahol Lefebvre a *La Nouvelle Critique* által

védelmeszt „két tudomány elméletét” párhuzamba állítja a *Történelem és osztálytudattal*.

- ⁷⁸ Az első írás, amit ennek keretében közölnek tőle: Les Manuscrits de 1844 et la formation du marxisme. *La Nouvelle Critique*, 66. szám, 1955. június. 31–47.
- ⁷⁹ A mű 1958–59-ben két kötetben jelenik meg az Éditions de l’Arche gondozásában. Lukács a könyv kiadásával kapcsolatosan több levelet váltott R. Voisinnel, P. Grappinnel és A. Gisselbrechtel (Lukács Archívum, Budapest).
- ⁸⁰ Jean-Paul Sartre: Faux savant ou Faux lièvres ? Situation VI. *Problème du marxisme* I. Paris, Gallimard, 1964. 34–39.
- ⁸¹ Jean-Paul Sartre: *Critique de la Raison dialectique*. II. kötet. *L’intelligibilité de l’Histoire*. Paris, Gallimard, 1985. 139.
- ⁸² E. Morin, Duvignaud, K. Axelos, R. Barthes, Audry, F. Châtelet, Fougeyrollas, Fejtő, Gabel stb.
- ⁸³ A folyóiratban számos cikk foglalkozik Lukáccsal, és számos cikken érződik a magyar filozófus hatása.
- ⁸⁴ Lásd: Une protestation de G. Lukács. *Arguments*, 5. szám, 1957. december. 31–32.; Déclaration de G. Lukács. *Arguments*, 20. szám, 1960/4, 61. Lásd még Bottigelli és Lukács levelezését (Lukács Archívum, Budapest).
- ⁸⁵ *Arguments*, 5. szám, 1957. december, 32. Lásd még a Qu’est-ce le marxisme orthodoxe [Mi az ortodox marxizmus?] című írás bevezetőjét (*Arguments*, 3. szám, 1957. április–május. 1.); valamint Kostas Axelos „Préface” (1959), In *Histoire et conscience de classe* (Ford. K. Axelos és J. Bois), Paris, Minuit, 1960. 1–8.
- ⁸⁶ Georg Lukács: Remarque critique de la révolution russe de Luxemburg. *Socialisme ou Barbarie*, 28. szám, 1958. november–december. 20–45. A „Légalité et illégalité” című fejezetet a *La Nouvelle Réforme* című folyóirat közölte, 2. szám, 1958. január–február (a folyóiratnak P. Hervé volt a főszerkesztője).
- ⁸⁷ Kostas Axelos, „Préface”, id. mű, 5.

(Fordította: Ádám Péter)

Eredeti megjelenés: Alix Bouffard – Alexandre Feron: „Marxisme orthodoxe ou marxisme occidental ? La réception de Lukács en France dans les années 1940 et 1950”. *Actuel Marx*, (2021), 69. 11–27.